

5. nädal: Tingitu ja tingimatu

Sissejuhatus

Paari viimase õppetunni jooksul oleme rõhutanud, et tingitus ja tingitud kaastekkimine on budistliku tegelikkuse tajumise keskmeks. Kuid eelmise peatüki käigus viitas Sangharakshita ka “tingimatule” – müstilisele “sealpoolsusele”, mida on sõnades pea võimatu kirjeldada. Järgnevas tekstis uurib Sangharakshita suhet tingitu ja tingimatu vahel põhjalikumalt, vaadeldes traditsioonilisi „märke“ ehk tingitud olemasolu tunnuseid ning kirjeldades, kuidas nende kaudu tingimatuni jõuda võib – ning ühtlasi selgitades, miks tingimatu võib avalduda ka tingitud olemasolu kaudu!

Kaks tegelikkust

(Kokkuvõtte Sangharakshita raamatu “Mis on Dharma?” 3. peatükist, kasutatud on ka materjali 5. peatükist ning raamatu “Mõistmine sõnade taga” lk. 128-131)

Budismis kirjeldatakse tegelikkust tihti kahes erinevas avaldusvormis: tingitud tegelikkus ja tingimatu tegelikkus ehk lihtsalt tingitu ja tingimatu. “Tingimatu” on sanskritikeelse mõiste *asaṃskṛta* tõlge. *Sam* tähendab „kokku“ ja *krta* „pandu“ ning *a-* on negatiivset tähendust kandev eesliide, seega on *asaṃskṛta* sõna-sõnaliseks tähenduseks „mittekokkupandu.“ „Tingitu“ on seega *saṃskṛta* ehk „kokkupandu.“ Selle kaudu on välja arenenud ka idee, et tingitu on tehislik, aga tingimatu on loomulik ning lihtne ega ole kunstlikult kokku pandud. Tingitu ja tingimatu eristamine on budistlikus mõtlemises olulisel kohal. Paalikeelses Ariyapariyesanā suttas räägib Buddha, kuidas ta otsustas kodust lahkuda ja rändavaks askeediks saada. Ta kirjeldab, kuidas ta mõtles: „Kes ma olen? Mida ma oma eluga peale hakkan? Ma olen surelik, kellele langeb osaks vananemine, haigused ja surm. Kuid ehkki ma ise vananen, püüdlen ma siiski selle poole, mis samuti vananeb. Olles ise hävinev, püüdlen ma selle poole, mis samuti hävineb. Olles ise surelik, püüdlen ma selle poole, mis samuti kunagi sureb. Ent kui ma asuksin otsima seda, mis muutumatuks jääb? Kui ma asuksin otsima seda, mille täiuslikkust ei kahjusta miski? Kui ma asuksin otsima seda, mis on surematu ja igavene?“

Siddhārtha mõistis, et ta on tingitud olend ning kulutab kogu oma aja ja jõu tingitud asjade jahtimisele – see on *anariyapariyesanā* ehk „õilsuseta püüdlus.“ Ta sai aru, et selle kaudu seob ta ennast olemasolu lõputu ringkäiguga ehk elurattaga. Seega otsustas ta ümber pöörata ja asuda otsima tingimatut ehk asuda *ariyapariyesanā* ehk „õilsa püüdluse“ teele. Tulevase Buddha esimese olulise mõistmiskogemuse lihtne kirjeldus sisaldab eneses kõike, mis vaimse elu puhul oluline on. Me asetame sõrme vedrule, mis paneb kogu olemasolu mehhanismi ringi käima. Vedruks on tingitu püüdlus tingimatu poole, sureliku püüdlus mitte „mina“ surematuse poole, vaid „mina“ ületava surematuse poole.

Tingimatu

Tingimatu on ühtlasi “transendentaalne.” See pole ideaalne sõna, mida antud juhul kasutada, kuid on enam-vähem sobiv vaste sanskriti ja paali mõistele *lokuttara*. *Loka*

tähendab “maailma” ja *uttara* “kõrgemat” või “teispoolset”, seega on transendentaalne see, mis on maailma ületav või teispoolne. Seda mitte ruumilises tähenduses, vaid selles mõttes, et see on tingitusest vaba. See on kannatust ja mööduvust ja “mina” ületav. See ületab kõike, mida me ette kujutada suudame või millest mõelda võime. Kui me selle üle mõelda proovime, jääb meel paigale tammuma ega suuda selle mõtestamisega toime tulla. Meie ees on vaid suur tühjus, piiramatu ja mõistetamatu paljusus. See on tingimatu, transendentaalne tegelikkus, vaimse elu ja *ariyapariyesanā* ehk „õilsa püüdluse“ eesmärk.

Tingitud olemasolu kolm märki ehk *lakṣaṇat*

Mida me täpsemalt silmas peame, kui räägime tingitusest? Budisliku traditsiooni kohaselt on tingitud kolm omadust ehk *lakṣaṇat*, mille järgi seda ära tunda saab. Need tingitud olemasolu kolm omadust ütlevad, et kõik tingitud asjad ja olendid on:

1. mitterahuldavad
2. püsitud
3. omaolekuta

***Duḥkha* – mitterahuldavus**

Tavaliselt tõlgitakse sanskritikeelset sõna *duḥkha* „kannatuseks“, kuid vahest oleks parem, ehkki kohmakam vaste hoopis „mitterahuldavus“. *Duh-* kui eesliide viitab asjadele, mis on halvad, ebaterved, valed või ebakohased; *kha* aga on ilmselt seotud sanskritikeelse sõnaga *chakra*, mis tähendab „ratast“. Seega olevat *duḥkha* alguses tähendanud ebasobivat vankriratast, mis sõidu raputavaks ja aeglaseks muutis ning teekonna ebamugavaks tegi.

Niipalju siis *duḥkha* üldisest tähendusest. Kuid ebamugavus või kannatus esineb mitmetes erinevates vormides – Buddha loetleb neid reeglina seitse. Esimesena räägib ta sellest, et süünd on kannatus: emaüsa rahulikust keskkonnast heidetakse meid külma, kummalisse maailma. Teiseks kannatuse vormiks on vanadus, millega kaasneb kehaline nõrkus, mälu ja vaimsete võimete nõrgenemine ning sõltuvus teistest. Kolmandaks kannatuse vormiks on haigus. Olgu see hambavalu või ravimatu haigus, nagu vähk, ükski haigus pole meeldiv ning tihti oleme me vaevalt ühest terveks saanud, kui juba tabab meid järgmine. Neljandaks kannatuseks on surm. Me kannatame, kui meile kallid inimesed surevad ning me kannatame ka teadmise tõttu, et sama tabab meid ennast. Surm on paljude inimeste jaoks kohutav teema, millele mõtlemist nad iga hinna eest vältida püüavad. Viierendaks kannatuse vormiks on kokkupuude sellega, mis meile ei meeldi. Me peame elama kokkupuutes inimestega, kohtadega, asjadega ja tingimustega, mis meile vastu hakkavad. Kuuendaks kannatuse vormiks on eraldatus sellest, mis meile meeldib. See võib olla väga ahistav, eriti siis, kui tegu on leinaga – lõpliku eraldusega neist, keda me armastame. Mõned inimesed ei saa sellest kannatusest kunagi üle ning jäävadki kogu järelejäänud elu oma kaotuse üle nukrutsema. Seitsmendaks kannatuse vormiks on see, kui me ei saa, mida tahame. Mõne inimese kogu elu on täidetud pettumusest ja kibestumisest selle üle, et elu on neid mingil viisil alt vedanud. Kuid vähemärgatavas vormis kogeme me kõik seda iga päev.

Mõne inimese arust on selle kirjelduse puhul liiga kaugele mindud. Nad tunnistavad, et sünd, haigus, vanadus ja surm on tõepoolest kannatus. Mingil määral on kannatuse olemasolu maailmas vältimatu, kuid tervikuna pole maailm siiski paha paik. Miks peaks nii negatiivne olema? Meil on lisaks valulikele ka meeldivad kogemusi. Kuid budistliku vaateviisi kohaselt on ka meeldivate kogemuste taga kannatuse varjatud vormid, kuigi me seda näha ei pruugi. Meie vaimsest küpsusastmest sõltub, kui hästi me seda näeme, sest kui me pole väga tähelepanelikud, jääb suur osa kannatusest meie eest varjatuks.

Budismiurija Edward Conze on identifitseerinud neli varjatud kannatuse aspekti. Esmalt võib miski, mis meie jaoks meeldiv on, põhjustada teiste olendite jaoks kannatusi. Meie tavaliselt sellega muidugi ei arvesta. Kõige ilmsel näide sellest on nauding, millega paljud inimesed söövad surnud loomade liha. Nad torkavad noa ja kahvli lihasse, ilma et mõtleksid loomade kannatuse peale. Kuid alateadvust juba nii kergesti ei lollita. Te ei pruugi sellest küll teadlikud olla, kuid see mõjutab teie meelesisundeid seda tugevamini. Meil võib tekkida „irratsionaalne“ süütunne, kuna me teame sisimas, et meie nauding põhineb teiste elusolendite kannatusel. See süütunne võib meie alateadvuses põhjustada palju ebamugavust ja ärevust.

Teist tüüpi varjatud kannatus, mida Conze nimetab, seisneb meeldivate kogemustega kaasas käivas ärevusseisundis, kuna me kardame nende lõppemist. Traditsiooniline budistlik illustratsioon sellele seisundile kujutab kulli, kes lendab minema, liha küünte vahel, samal ajal teades, et teised kullid asuvad teda taga ajama ja üritavad liha endale saada. Iga nauding, millega käib kaasas võimu või staatuse tunnetamine, on ärevuse poolt puudutatud, kuna me teame, et teised võivad soovida meie kohta sõnnikuhunniku otsas.

Kolmas dr. Conze poolt mainitud varjatud kannatus puudutab neid kogemusi, mis on meeldivad, kuid mille kaudu me seome end tulevaste kannatustega. Ta toob näitena inimkeha. Kuigi sellega käivad kaasas mitmesugused meeldivad tajukogemused, mille külge me klammerdume, kogeme me selle tõttu ka mitmeid ebameeldivaid kogemusi. Seega, kuigi me sõltume sellest meeldivate kogemuste tajumisest, liidab see meid ka ebameeldivate kogemuste külge. Üht ei saa ilma teiseta.

Viimaks leiab Conze, et varjatud kannatus peitub ka tõsiasjas, et tingitud nähtustest tulenev nauding ei suuda rahuldada meie sügavaimaid südamesoove. Meis kõigis on midagi tingimatut, midagi selle maailma piiridest väljaspoole, transendentiaalsesse, buddhaloomusesse ulatuvat, kuidas me seda ka ei nimetaks. Ning seda suudab rahuldada vaid tingimatu. Me võime küll nautida tingitud nähtusi, kuid alati jääb midagi puudu, alati jääb alles mingi tühjus, mida saab täita vaid tingimatu. Lõppude lõpuks on just sel põhjusel kõik tingitud asjad mitterahuldavad. Tingimatu valguses on kõigi tingitud olemasolu vormide iseloomustavaks omaduseks *duḥkha*.

Anitya – püsitus

Teine tingitud olemasoluga lahutamatu kaasas käiv omadus on *anitya*, mida on üpris kerge tõlkida. *Nitya* on „püsiv“ ehk „igavene“, nii et kui sellele lisada negatiivne eesliide, on tulemuseks „mittepüsiv“ ehk „püsitu“. Seda on ka lihtne mõista, vähemalt intellektuaalsel tasandil. Ei saa eitada, et kõik tingitud ehk kokkupandud asjad on pidevad muutumises. Nad on juba määratluse põhjal osadest koosnevad ehk kokkupandud. Ning

seda, mis on kokkupandud, saab uuesti osadeks taandada – mis muide pidevalt aset leiabki.

Anitya lakṣaṇa viitab tõsiasi, et kogu universum kogu oma suursugususes ja lõpmatuses on erinevat tüüpi ja erinevatel tasanditel toimuvate protsesside kogum, mis kõik on üksteisega seotud. Miski ei püsi paigal, isegi mitte sekundi murdosaks. Kuid me ei näe seda. Kui me üles vaatame, näeme igavesti püsivaid mägesid. Meie ümber on mitmeid põlvkondi tagasi ehitatud majad. Isegi meie kehad tunduvad aastast aastasse suurel määral samaks jäävat. Alles siis, kui muutuste summa midagi tähelepanuväärset sünnitab, näiteks põleb mõni maja maha või me satume surivoodile, mõistame me püsituse tõde, mille kohaselt kõik tingitud asjad – väikseimatest osakestest kuni suurimate hiidtähtedeni – tekivad, kestavad ja kaovad.

Anātman – ise tühjus

Kolmas *lakṣaṇa*, *anātman*, väljendab tõde selle kohta, et ühelgi tingitud asjal pole püsivat ja muutumatut iset. Mida see veel tähendada võiks? Kui Buddha eitas aatmani idee tõele vastavust, siis mida ta täpsemalt eitas? Buddha ajal oli levinud õpetus (mille ümberlukkamist ta äärmiselt oluliseks pidas), mille kohaselt aatman ehk ise on individuaalne, immateriaalne, teadvelolev, muutumatu, õnnis ja sõltumatu – omades seega täielikku kontrolli oma saatuse üle. Buddha kinnitas, et säärast sõltumatut asja pole olemas, ning ta tõestas seda kogemuse analüüsimise teel. Ta ütles, et kui enda meeles toimuvat vaadelda, võib kõike kogetavat jagada viide kategooriasse: vorm, tunne, mõiste, meeleolud ja teadvus. Mitte miski, mis kuulub nende kategooriate alla, ei saa olla püsiv. Mitte miski nende alla kuuluv ei saa olla sõltumatu või lõplikku õndsust tekitav. Kõik nende alla kuuluv tekib tingimustest sõltuvalt.

Kuid antud hetkel võiks olla mõistlik meelde tuletada Tšandrakīrti hoiatust: parem on uskuda Meru mäe suurust „iset“, kui saada „ise“ tühjusest valesti aru. Ta peab selle silmas, et parem on uskuda absoluutset „iset“, kui uskuda, et oleme vaid illusioon. Väga uhke võib olla budistina teiste religioonide absoluutseid tõdesid eitada, öeldes „pole jumalat“ ja „pole hinge“, kuid need mõisted vähemalt sümboliseerivad midagi, mis on materiaalsest maailmast kõrgemal ja kaugemal. Me peame olema ettevaatlikud, et me ei langeks „ise“ tühjuse väärnimõistmise tõttu budismi taandamiseni materialismiks või nihilismiks.

Antud õpetus eitab aatmani, mis näeb meie praegust olekut lõplikuna, mida me kunagi ületada ei saa. Õpetus viitab sellele, et meie praegusest olekust on võimalik jõuda olemisvormideni, mida me oma praeguses individualistlikus mõtlemises kinni olles ettegi kujutada ei suuda. Anātmani õpetus eitab hinge, kuid ei eita sügavamate olemisvormide võimalikkust. Õpetus väljendab lihtsalt seda, et praegu sulgeme me end selle võimalikkuse ees, jäädes endale kindlaks: „ei, mina olen see.“

Anātmani seadust võiks väljendada järgnevalt: illusoorne on see „ise“, mis väidab end olevat absoluutne ja loodab, et on kõiksuse keskpunkt – mis omakorda põhjustab neurootilisi ihasid ja vihkamist. Seda „iset“ peaks illusoorseks pidama. Empiirilist „iset“ aga pole vajalik ega ka tervemõistustlik eitada. Pigem peaks me oma harjutustee vältel eesmärgiks võtma empiirilise „ise“ piiratuse tunnetamise, kuni see (põhimõtteliselt samaks jäädes) kõrgema teadlikkuse tasanditel hajub. Tegelikult oleks ohutum selline lähenemine, mis klassikalise anātmani õpetuse asemel räägib arengust. Me võime isegi

rääkida „millestki“, mis areneb, ning tegelda selle „millegi“ metafüüsiliste omadustega hiljem. Sobival ajal mõistame me, et teadlikkuse areng hõlmab eneses praeguse individualistlikkuse ületamist ning millegi suuremaga üheks saamist.

Taipamine

Tingitud olemasolu kannatuse, püsituse ja „ise“ tühjusena tajumist nimetatakse sanskriti keeles *vipaśyanāks* ja paali keeles *vipassanāks*, misa võiks eesti keelde tõlkida „taipamisena.“ Taipamine pole vaid intellektuaalne arusaamine. Seda saab arendada vaid kontrollitud, puhta, kõrgema, keskendunud, terviklikuks saanud meele kaudu – teiste sõnadega, meeleharjutuste kaudu. Taipamine on otsene intuiitiivne arusaamine, mis meele keskendumisel aset leiab. Muidugi tuleb kasuks, kui on olemas ka eelnev intellektuaalne arusaamine eelmainitud kolmest omadusest, kuid taipamine selle lõplikus tähenduses leiab aset intellekti piiridest väljaspool.

Kolm vabanemist

Olles siia maani jõudnud, peame vääritimõistmise suhtes valvel püsima. Sest tingitu ja tingimatu pole kaks erinevat olemist. Pole midagi sellist. Pigem on tegu ühe ja sama olemise kahe erineva poolusega. Mõned budistlikud koolkonnad ütlevad isegi, et tingimatu ongi tingituse täielik mõistmine. Tingimatuni jõutakse tingitu põhjaliku mõistmise teel, tingitu alusteni minnes ja teisel pool väljudes. Tingitu ja tingimatu on sama mündi kaks erinevat poolt. See oluline arusaam on ka kolme *vimokṣa* ehk „vabanemise“ õpetuse keskmeks, mida vahel kutsutakse ka kolmeks *samādhiks* ehk virgumiseni viivaks väravaks.

Eesmärgitus

Esimene neist vabanemistest on *apraṇihita* ehk „eesmärgitus“ või „erapooletus“. See on meeleseisund, kus me ei jaga nähtusi meeldivateks ja ebameeldivateks; see on täiuslikult rahulik ja tasakaalus. Selle kaudu läheneme me tingimatule mitte ühestki kindlast suunast. Suunda tahame me valida vaid siis, kui me midagi ihaldame. Kui me ühtki suunda valida ei taha, siis jääme me rahulikuks ja liikumatuks. Seda seisundit võiks võrrelda täiesti ümara keraga täiesti siledal pinnal. Kuna pind on täiesti sile, ei veere kera üheski suunas. „Eesmärgitu“ või „soovideta“ *vimokṣa* on selle sarnane. See on tõeliselt võrdsustav suhtumine, kus meil puuduvad igasugused egoistlikud motiivid millegi tegemiseks või mittetegemiseks. Selle tee kaudu saame me tegelikkusele ja virgumisele läheneda.

Märgitus

Teine tingimatuseni viiv värav on *animitta* ehk „märgitu.“ *Nimitta* tähendab märki, kuid võib tähendada ka sõna või mõistet; seega on *animitta* tingitusele lähenemine kõiki sõnu ja mõtteid kõrvale jättes. Kui te seda kogete, mõistate, et kõik sõnad ja mõisted jäävad ebapiisavaks. Nad on küll mõnevõrra täpsed millegi kirjeldamisel, kuid ei oma mingit

tõelist tähendust. Ka selle värava kaudu, märgituse *vimokṣa* või *samādhi* kaudu, saame tingimatule läheneda.

Tühjus

Kolmandaks vabanemiseks on *śūnyatā* ehk tühjus. Selles seisundis näete te, et kõik on täiesti läbinähtav. Millelgi pole omaolekut, millelgi pole iseolemist. *Śūnyatā* on sügav mõistatus, mitte selle tõttu, et tegu oleks eriti keeruka teooriaga, vaid just selle tõttu, et tegu polegi mingi teooria või filosoofiaga. *Śūnyatā* on sõna, millega tähistatakse vaimset kogemust, mida ei saa kirjeldada. See on mõistatus, kuna see on sõnadega edasiandmatu. Kõik, mida me budismi ja eriti just tühjuse filosoofia kohta õpime, on iseenesest alati mõistatus, mida saab vaid kogeda.

***Lakṣaṇad* kui tingimatuseni viivad väravad**

Kolm vabanemist esindavad tingituse erinevaid külgi. Nad näitavad tingimatut erinevatest vaateviisidest, olles seega ka selle mõistmise erinevateks viisideks. Tingimatuni võib jõuda nii eesmärgituse, märgituse kui ka tühjuse kaudu. Kuid nagu juba mainitud sai, võib tingimatuni jõuda vaid tingitu sügava mõistmise läbi. Kolme vabanemise juurde saab läbi murda vaid kolme *lakṣaṇa* põhjaliku kogemise läbi. Selles mõttes on ka kolm *lakṣaṇat* vabanemiseni viivad väravad.

Kui vaatleme tingitud olemise põhimõtteliselt mitterahuldavat olemust piisavalt põhjalikult, mõistame me tingimatut kui eesmärgitut olemist. Me kaotame huvi tingitud olemise juurde käivate eesmärkide ja sihtide vastu. Me oleme vaiksed ja rahulikud ega kaldu sinna või tänna ega ihalda midagi. Kui tingituni jõutakse kannatuse elemendi kaudu, siis tingimatuni jõutakse eesmärgituse kaudu.

Teisest küljest, kui keskendute tingitusele kui püsitule, muutuvale, ilma kindla olemuseta olemisele, minnes süvitsi ja tulles teisel pool välja – siis mõistate tingimatut kui märgitut. Te mõistate kõigi mõistete tühjust ja ületate kõik mõtted; te mõistate nõndanimetatud „igavest“ – kuigi mitte igavest selles tähenduses, mis jätkub igavesti läbi aja, vaid sellist, mis aja mõiste ületab.

Ning kolmandaks, kuid te keskendute tingimatule kui „ise“ puudumisele, individuaalsuse puudumisele, mina puudumisele, sina puudumisele, meie puudumisele, minu puudumisele, siis jõuate tingimatuse kui *śūnyatā* ehk tühjuseni.

Kolm *lakṣaṇat*, kolm tingitud olemise omadust, on budistlikus vaimses elus keske tähendusega. Buddha sõnade kohaselt ei näe me tingitud olemasolu enne, kui me seda nende õpetuste kaudu näha ei suuda. Kõik muu on vaid illusioon, projektsioon. Kui me hakkame tingitut nägema põhimõtteliselt mitterahuldavana, püsituna ja iseolemisest tühjana, siis hakkame me ka tingimatut vilksamisi märkama – ning see saab olema meie peamine teejuht budistlikul teel.

Küsimused mõtiskluseks ja aruteluks

1. Mida kirjeldab Sangharakṣita „piiramatu ja mõistetamatu paljususena“? Mida need sõnad tähendavad?

2. Ürita leida veel näiteid, eelistatavalt oma kogemustest, Conze varjatud kannatuse kolme esimese tüübi kohta: a) kui nauding põhjustab teistele olenditele kannatusi; b) kui naudinguga seguneb ärevus naudingu lõppemise pärast; c) kui nauding paneb meid sõltuma millestki, mis meile kannatusi põhjustab.
3. „Me võime küll nautida tingitud nähtusi, kuid alati jääb midagi puudu, alati jääb alles mingi tühjus, mida saab täita vaid tingimatu.“ Kas nõustute sellega?
4. Kas teie arust muudab tõsiasja tunnistamine, et elu sisaldab vältimatult kannatust, meid õnnelikumaks või õnnetumaks? Miks? Kas teie arust muudab selle mõistmine, et tingitud nähtused ei saa meile tõelist rahuldust pakkuda, meid õnnelikumaks või õnnetumaks? Miks?
5. Kas püsitusel on olemas ka positiivne pool? milline oleks maailm siis, kui kõik oleks püsiv ja muutumatu?
6. Kas anātmanil ehk ise omaoleku puudumisel on olemas ka positiivne pool? Kuidas võiks see idee mõjutada viisi, kuidas me elame ja tegutseme?
7. Kui kogete „eesmärgitut“ vabanemist (mida vahel kutsutakse ka „soovideta“ vabanemiseks), kas te siis üldse tahate veel midagi teha? Miks Buddha peale virgumise saavutamist lihtsalt puu alla edasi istuma ei jäänud?